

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра фінансового менеджменту та фондового ринку

Допущено до захисту
Завідувач кафедри ФМФР

“ ____ ” _____ 2019 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування
за магістерською програмою професійного спрямування
Фінансовий та страховий менеджмент

на тему:

**УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ ФІНАНСОВОЇ
УСТАНОВИ**

Виконавець:
Студент ЦЗВФН

Бурлаку Василь Леонідович

/підпис/

Науковий керівник:
к.е.н., доцент

Іоргачова Марія Іванівна

/підпис/

Одеса 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ ФІНАНСОВОЇ УСТАНОВИ (НА ПРИКЛАДІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ).....	6
1.1. Залучені ресурси комерційного банку: їх сутність та види	6
1.2. Методичне забезпечення управління залученими ресурсами комерційного банку	14
1.3. Організаційне та інформаційне забезпечення управління залученими ресурсами комерційних банків	24
РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ В КОМЕРЦІЙНОМУ БАНКУ ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК».....	30
2.1. Аналіз фінансової діяльності ПАТ КБ «Приватбанк».....	30
2.2. Аналіз залучених ресурсів ПАТ КБ «Приватбанк».....	36
2.3. Механізм управління залученням ресурсів з депозитних джерел у ПАТ КБ «Приватбанк»	48
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ ФІНАНСОВОЇ УСТАНОВИ (НА ПРИКЛАДІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»).....	55
3.1. Обґрунтування методики оцінки конкурентоспроможності депозитних продуктів у ПАТ КБ «Приватбанк».....	55
3.2. Застосування економіко-математичного моделювання в управлінні залученими ресурсами в ПАТ КБ «ПриватБанк».....	65
3.3. Пропозиції щодо вдосконалення системи залучення ресурсів ПАТ КБ «Приватбанк».....	68
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Економічна ситуація в країні та в банківській системі, що спостерігається в останні роки, вимагає підвищення ефективності управління залученими ресурсами банку. Поширення та розвиток сучасних технологій та методологій управління за видами банківської діяльності дають можливість підвищити ефективність функціонування банківської системи в цілому та через це сприяти сталому економічному розвитку відтворювальних систем в економіці країни.

Тенденції сучасних фінансових відносин на фінансовому ринку щодо формування попиту та пропозиції на залучені ресурси є результатом конкурентної взаємодії комерційних банків в банківській системі України і загального фінансового стану юридичних і фізичних осіб в Україні, який формує їх схильність до пропозиції тимчасового збереження тимчасово вільних коштів в банківській системі.

Наявність достатніх джерел фінансових ресурсів є основою ефективного функціонування банківської системи будь-якої країни. В багатьох країнах за рахунок залучення заощаджень населення відбувається формування ресурсної бази банків. Саме від умов та засобів її формування залежать такі важливі показники діяльності банків як рентабельність та ліквідність, тому проблема формування та ефективного використання ресурсної бази банків залишається актуальною і вимагає подальшого дослідження.

На вирішення проблем оптимального управління залученими ресурсами комерційних банків спрямовані дослідження, викладені в наукових працях наступних авторів: Азаренкова Г.М., Васюренко О.В., Герасимович А.М., Жуков Е.Ф., Коцовська Р.Н., Ричаківська В.І., Мороз А.М., Українська Л.О., Савлук М.І., Панова Г.С., Примостка Л.О., Пуховкіна М.Ф., Спіцин І.О., Спіцин Я.О., Шевченко Р.І.

Подальші проведення досліджень є актуальними не тільки для оцінки стану та перспектив динамічного розвитку комерційних банків, а також для визначення методичних підходів до управління залученими ресурсами (пасивами), що викликано необхідністю впровадження методології комплексного аналізу ефективності діяльності комерційних банків як на внутрішньому мікросередовищі, так і при порівняльному аналізі їх рейтингу у банківській системі України – макросередовищі.

Мета полягає в дослідженні теоретичних основ і розробці практичних рекомендацій щодо розвитку системи забезпечення управління залученими ресурсами фінансових установ на прикладі комерційних банків.

Відповідно до визначеної мети сформулюємо наступні завдання:

- визначити сутність та джерела формування ресурсної бази банків;
- визначити склад факторів, що впливають на можливості банку залучати ресурси з депозитних джерел;
- розкрити механізм залучення депозитних ресурсів;
- визначити організаційне та інформаційне забезпечення управління залученими ресурсами банку;
- охарактеризувати фінансовий стан ПАТ КБ «Приватбанк»;
- провести аналіз депозитного портфелю ПАТ КБ «Приватбанк»;
- проаналізувати механізм управління залученими ресурсами в ПАТ КБ «Приватбанк»;
- надати рекомендації щодо підвищення ефективності механізму формування залучених ресурсів комерційного банку.

Об'єктом виступає процес управління залученими ресурсами фінансової установи на прикладі комерційного банку.

Предметом є теоретичні та практичні основи формування залучених фінансових ресурсів комерційного банку.

При написанні кваліфікаційної роботи магістра були використані наступні методи: метод економічного аналізу (при дослідженні факторів впливу на формування ресурсної бази банку, оцінці динаміки та структури

депозитного портфелю ПАТ КБ «Приватбанк»); метод угруповань (при дослідженні питання класифікації депозитів); реферативний (при огляді та підборі літературних джерел); аналізу та синтезу; індукції та дедукції; порівняння; табличний (для аналізу та узагальнення даних); графічний (для унаочнення даних).

Методологічною основою дослідження послужили теоретичні положення економічної науки, праці українських та зарубіжних вчених з питань депозитної діяльності банків. Основні положення роботи, висновки та пропозиції базуються на використанні й узагальненні даних матеріалів НБУ, періодичних видань, мережі інтернет, фінансової звітності та внутрішньобанківських документів ПАТ КБ «Приватбанк».

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що залучені ресурси банку - це сукупність тимчасово вільних, залучених банком коштів юридичних і фізичних осіб (залишки на поточних рахунках, кошти на строкових (депозитних) рахунках), які використовуються для здійснення банківської діяльності та підтримання ліквідності.

Для диверсифікації власного депозитного портфеля, банки залучають різні види депозитних ресурсів. Класифікація депозитів (вкладів) проводиться за різноманітними ознаками, такими як: вид і статус вкладників; валюта депозиту (вкладу); термін залучення; вид депозитних ставок проценту; особливості нарахування і сплати процентів по депозиту (вкладу).

Формування банком ресурсів проходить під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Дослідження, проведені в роботі, дозволяють виділити основні важелі впливу на динаміку змін структури залучених ресурсів банку, а саме: стан зовнішнього середовища, очікування інфляції, ступінь довіри клієнтів до банківської установи, обсяг вільних грошових коштів та зацікавленість населення у їх капіталізації, пропонований спектр депозитних продуктів та безпосередньо доходи населення.

Для досягнення необхідної структури, рівня та обсягів витрат за депозитними ресурсами банки використовують цінові і нецінові методи управління залученням коштів.

Банки можуть заохочувати вкладників шляхом нарахування й сплати простих і складних процентів. Нецінові методи управління залученими коштами банку базуються на використанні різноманітних прийомів заохочення клієнтів, які безпосередньо не пов'язані зі зміною рівня депозитних ставок. До таких прийомів належить реклама, поліпшений рівень обслуговування, розширення сектору пропонованих банком послуг та рахунків, комплексне обслуговування, види безкоштовних послуг тощо.

Надаючи загальну характеристику ПАТ КБ «Приватбанк» ми можемо сказати насамперед, що банк здійснює свою діяльність в межах наданих Національним банком ліцензій та дозволів і надає клієнтам великий спектр банківських послуг. Види діяльності, які здійснює банк відповідають Статуту банку. Предметом діяльності Банку є виконання банківських та інших операцій, згідно з наданими Національним банком України ліцензіями та дозволами.

Банк здійснює свою діяльність відповідно до ліцензії Національного банку України (НБУ) з березня 1992 року. Станом на 31 грудня 2018 року Банк має 30 філій і 2213 відділень в Україні та філію на Кіпрі. Найбільшим акціонером ПАТ КБ «Приватбанк» є держава, яка володіє 100% акцій банку.

Протягом аналізованого періоду діяльності банку (2014-2018 рр.), ПАТ КБ «Приватбанк» зберігав своє становище на банківському ринку України, де стабільна позиція надійності, зваженого прийняття ризиків вигідно виділяла його серед конкурентів.

За даний період зобов'язання банку, в тому числі їх складові, мають тенденцію до збільшення. Найбільшу питому вагу в структурі зобов'язань складають кошти клієнтів - 231055 млн грн., або 93,70% станом на 1 січня 2019 року.

У структурі зобов'язань банку переважають строкові депозити (питома вага складала у 2018 році – 52,46%). Це свідчить про те, що банк продовжує свій напрям в депозитній політиці, щоб залучати кошти клієнтів на довгострокову перспективу, пропонуючи вигідні проценти, бо саме, строкові вклади є «дорогими» для банків.

Для реалізації депозитної політики ПАТ КБ «Приватбанк» пропонує різноманітні депозитні продукти для фізичних та юридичних осіб. ПАТ КБ «Приватбанк» має широкий продуктовий ряд депозитних послуг, що включає стандартні, накопичувальні, спеціальні вклади та вклади до запитання.

Зростання обсягів депозитів свідчить про відновлення довіри до банківської системи. З метою вдосконалення депозитної політики та

підвищення довіри до банківської системи необхідно стабілізувати та поліпшити економічну й політичну ситуацію в країні, підсилити стимулювання стабільного і тривалого зберігання заощаджень, а також банкам важливо брати до уваги зростання і диференціацію доходів населення, підвищувати якість обслуговування клієнтів та виходити на ринок із більш гнучкими депозитними продуктами.

Ефективна реалізація депозитної політики вкрай важлива для банківських установ, оскільки сприяє вдосконаленню банківської діяльності в процесі залучення грошових коштів та збереженню їх конкурентних переваг.

Основними суб'єктами системи управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел ПАТ КБ «Приватбанк» є департамент депозитних операцій і департамент маркетингу. Механізм управління залученням ресурсів банку з депозитних джерел передбачає його планування, аналіз та контроль. Стратегічним планом банку є депозитна політика, яку визначає спостережна рада банку. У процесі розробки механізму депозитної політики банку беруть участь різні структурні підрозділи, зокрема відділ маркетингу, менеджменту, обліково-операційний відділ, депозитний відділ.

Для досягнення необхідної структури, рівня та обсягів витрат за депозитними ресурсами ПАТ КБ «Приватбанк» використовує цінові і нецінові методи управління залученням коштів.

При використанні нецінових методів банк віддає перевагу медіа-рекламі, до якої відноситься реклама в ЗМІ (пресі, телебаченні, радіо тощо), а також реклама в транспорті та на вулицях.

Динамічність ринку банківських послуг та загострення конкуренції на ньому змусили банки вести пошук додаткових шляхів отримання конкурентних переваг. Цінові характеристики депозитних продуктів не являються головним критерієм при виборі клієнтом банку обслуговування, значно посилилася роль якості обслуговування в банківській установі.

Тому актуальним на сьогодні для банків є проведення аналізу рівня конкурентоспроможності банківських послуг, які надаються саме фізичним

особам. Виходячи з цього, особливої актуальності набуває визначення оптимального співвідношення цінових та нецінових факторів, які визначають рівень конкурентоспроможності окремих банківських продуктів.

Конкурентоспроможність банківського продукту запропоновано визначати як відносний динамічний показник, що дозволяє оцінити співвідношення його якісних та вартісних характеристик порівняно з продуктами-конкурентами та визначити на цій основі фактичний рівень конкурентоспроможності.

Для підвищенні ефективності механізму забезпечення конкурентоспроможності депозитних продуктів пропонуємо зосередити увагу на внутрішніх факторах, оскільки лише вони чутливі до управлінського впливу і саме на них зосереджуються заходи по забезпеченню планового рівня конкурентоспроможності депозитного продукту.

Таким чином, виділення напрямів роботи щодо удосконалення формування залучених ресурсів, сприятимуть відновленню довіри вкладників до банківських установ, залученню більших обсягів ресурсів, подоланню наслідків економічної кризи та підвищенню ефективності, як самого банку, так і банківської системи країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абралава, Н. А. Депозитний потенціал комерційного банку [Текст] / Н. А. Абралава // Вісник Української академії банківської справи. - 2014. - № 2 (17). - С. 62-66.
2. Алілуйко, М. С. Особливості формування залучених ресурсів банками України в сучасних умовах [Текст] / М. С. Алілуйко // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. - № 10. - С. 60-65.
3. Аналіз банківської діяльності [Текст] : підруч. / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій - Вергуненко та ін.; за ред. А. М. Герасимовича. - К.: КНЕУ, 2003. - 599 с. - ISBN 966-574-567-0.
4. Андрушків, Т. Депозитна політика комерційного банку та напрямки її вдосконалення [Текст] / Т. Андрушків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. - 2012. - № 17. - С. 3-13.
5. Арістова, А. М. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] / А. М. Арістова, Н. П. Шульга - К.: КНЕУ, 2007. - 123 с. - ISBN 966-574-567-0.
6. Банківський менеджмент [Текст] : конспект лекцій / В. М. Олійник, С. М. Фролов, М. А. Деркач. - Суми: Вид-во СумДУ, 2009. - Ч. 2. - 144 с. - ISBN 634-562-45-10.
7. Бартош, О. М. Депозитна політика банку та основні етапи її формування [Текст] / О. М. Бартош // Проблеми розвитку банківської системи в сучасних умовах. - 2008 р. - № 9. - С. 40-65.
8. Баторова, А. М. Банковские ресурсы: привлечение средств клиентов - физических и юридических лиц [Текст] / А. М. Баторова // Финансы и кредит. - 2008 р. - № 11. - С. 89-96.
9. Белова, І. В. Організація контролю банку [Текст] : навч. посіб. / І. В. Белова. - Суми: Університетська книга, 2009. - 302 с. - ISBN 978-966-680442-9.
10. Васильченко, З. М. Визначення вартості ресурсів у комерційному банку [Текст] / З. М. Васильченко // Фінанси України. - 2002. - № 12. - С. 45-101.

11. Версаль, Н. І. Особливості формування депозитних ресурсів банками України [Текст] / Н. І. Версаль // Фінанси України. - 2009. - № 12. - С. 89-96.
12. Вожжов, А. Депозити до запитання у формуванні стабільної і керованої ресурсної бази банків [Текст] / А. Вожжов // Вісник Національного банку України. - 2002. - № 11. - С. 5-8.
13. Гузов, К.О. Депозитный портфель банка: совершенствование методов и инструментов [Текст] / К. О. Гузов // Банковское дело. - 2006. - № 2. - С. 62-57.
14. Гузов, К.О. Актуальные вопросы формирования депозитной базы коммерческого банка [Текст] / К. О. Гузов // Банковские технологии. - 2006. - № 7. - С.16-28.
15. Дмитриева, Е. А. Депозитные операции в системе услуг коммерческого банка: проблемы их эффективности [Текст] / Дмитриева Е. А. // Банківська справа. - 2005. - № 2 - С. 18-23.
16. Дребот, Н. П. Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг / Н. П. Дребот, О. Р. Галько // Регіональна економіка [Текст]. - 2008. - № 4. - С.125-132.
17. Єпіфанов, А. О. Операції комерційних банків [Текст] : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. - Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. - 523 с. - ISBN 978-966-680-313-2.
18. Закоморний, С. М. Депозитна політика комерційних банків [Текст] / С. М. Закоморний, Ю. В. Залозна // Фінанси і кредит. - 2010. - № 1. - С. 80-96.
19. Заруба, Ю. О. Підвищення конкурентоспроможності банку [Текст] / Ю. О. Заруба // Вісник Національного банку України. - 2004. - № 11 - С. 24-27.
20. Землячов, С. Класифікація ресурсів комерційних банків на сучасному етапі розвитку банківської діяльності [Текст] / С. Землячов // Фінанси, облік, банки. - 2011. - № 1 (17). - С. 151-160.
21. Капран, В. І. Банківські операції [Текст] / В. І. Капран, М. С. Кравченко, О. К. Коваленко. - К: Центр початкової літератури, 2006. - 208 с. - ISBN 978-658-321-21-2.
22. Кириленко, В. Система бухгалтерського обліку та звітності, являє собою

основу інформаційного забезпечення [Текст] / В. Кириленко // Наукові записки. - 2006. - № 16. - С. 17-18.

23. Кириченко, О. А. Банківський менеджмент [Текст] : навч. посіб. / О. А. Кириченко, І. В. Гіленко, С. Л. Роголь. - К.: Знання-Прес, 2002. - 438 с. - ISBN 966-8148-80-0.

24. Коваль, С. Л. Формування фінансових ресурсів комерційних банків [Текст] / С. Л. Коваль // Фінанси України. - №7. - 2004. - С.110-115.

25. Кожель, Н.О. Оцінка факторів впливу на процес формування та реалізації депозитної політики банку [Електронний ресурс] / Н. О. Кожель. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/RE/2009_4/Яе200774_15^df.

26. Козьменко, С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. - Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. - 374 с. - ISBN 532-46-54-02-3.

27. Коротун, О. Удосконалення нецінових методів управління залученням ресурсів із депозитних джерел [Текст] / О. Коротун // IV міжнародно науково - теоретична конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Творчий пошук молоді - курс на ефективність». - 2013. - С. 37-40.

28. Коротун, О. Удосконалення цінових методів управління залученням ресурсів із депозитних джерел [Текст] / О. Коротун // III Міжнародна студентська науково-практична конференції «Проблеми і перспективи розвитку сучасної економіки». - 2013. - С. 289-291.

29. Котельников, Д. І. Управління конкурентоспроможністю [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Д. І. Котельников, С. М. Задорожна. - К.: Слово, 2004. - 168 с. - ISBN 966-898-5.

30. Краснова, І. Інформаційно - аналітичне забезпечення управління ресурсним потенціалом банку [Текст] / І. Краснова // Вісник НБУ. - 2009. - №10 (164). - С. 46-51.

31. Криклій, О. А. Банківський менеджмент: питання теорії та практики [Текст]: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін. - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. - 152 с. - ISBN 978-966-8958-70-0.

32. Крухмаль, О. В. Депозитна стратегія як фактор підвищення конкурентоспроможності банків в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. В. Крухмаль, Н. Г. Євченко, О. В. Мірошніченко. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/RE/2009_4/Яе200774_15^£
33. Лаврушин, О. І. Банковский менеджмент [Текст]: О. І. Лаврушин. - М.: КноРус, 2010. - 553 с. - ISBN 978-966-09-4.
34. Лютий, І. О. Банківський маркетинг [Текст]: підручник / І. О. Лютий. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 776 с. - ISBN 978-966-364-881-1.
35. Маслова, А. Ю. Роль депозитів у формуванні ресурсної бази банків в умовах економічної нестабільності [Текст] / А. Ю. Маслова // Економічний простір. - 2009. - № 23(2). - С. 160-171.
36. Міщенко, В. І. Банківські операції [Текст] / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська. - К.: Знання, 2006. - 727 с. - ISBN 978-966-680-312-5.
37. Неівестна, О. В. Операції комерційних банків по залученню коштів [Текст] / О. В. Неівестна // Фондовый рынок. - 2001. - № 31. - С. 2-6.
38. Нікітін, А. В. Маркетинг у банку [Текст]: навч. посіб. / А. В. Нікітін. - К.: КНЕУ, 2001. - 170 с. - ^N 966-574-201-9.
39. Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк» [Електронний ресурс] / Режим доступу: - <https://privatbank.ua/ua>
40. Панасенко, Г. Способи та інструменти формування ресурсного потенціалу банку [Текст] / Г. Панасенко // Банківська справа. - 2011. - № 1. - С. 32-50.
41. Парасій-Вергуненко, І. М. Конкурентоспроможність як об'єкт конкурентного аналізу [Текст] / І. М. Парасій-Вергуненко // Вчені записки: наук. зб. - 2009. - № 8. - С. 104-112.
42. Петрук, О. М. Банківська справа [Текст] : навч. посіб. / за ред. д-р екон. наук, проф. Ф. Ф. Бутинця. - К.: Кондор, 2004. - 461 с. - ISBN 966-798283-1.
43. Примостка, Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Л. О. Примостка. - 2-ге вид., доп. і перероб. - К. : КНЕУ, 2004. ISBN 966-574-626-X.

44. Про банки і банківську діяльність : [Електронний ресурс] . - Закон України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>
45. Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами : [Електронний ресурс]. - Постанова Правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>.
46. Пустова, А. В. Депозитна політика комерційних банків України та шляхи їх удосконалення на сучасному етапі [Електронний ресурс] / А. В. Пустова. - Електронні наукові фахові видання - Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Kovalenko_109.htm.
47. Рисін, В. В. Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку [Текст] / В. В. Рисін // Регіональна економіка. - 2009. - № 3. - С. 115-123.
48. Сало, І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст]: навч. посіб. / І. В. Сало, О. А. Криклій - Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. - 314 с. - ISBN 978-966-680-312-5.
49. Стрілець, Т. М. Ризики депозитної діяльності та зв'язок з іншими банківськими ризиками [Текст] / Т. М. Стрілець, Н. В. Шаркаді // Формування ринкових відносин в Україні. - 2008. - № 5. - С.131-135.
50. Тітієвська, О. В. Методологічні підходи до визначення факторів депозитних ризиків банку [Електронний ресурс] / О.В. Тітієвська. - Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekcp/2008pdf.
51. Ткачук, В. О. Маркетинг у банку [Електронний ресурс]: навч. посіб. / О. В. Ткачук. - Режим доступу: http://www.library.tane.edu.ua/files/EVD/Marketing_u_banku.pdf.
52. Фролов, С. М. Банківська справа і основи митного регулювання в Україні: теорія та практика [Текст] : навч. посіб. / С. М. Фролов - К.: Університетська книга, 2004 - 368 с. - ISBN 966-7627-80-3.